izvorni znanstveni članak / original scientific article
DOI: 10.61305/2303-7008.2025.13.1.55

Received:12.01.2025.
Accepted:24.02.2025.

FILOZOFIJA I MODERNOST U DJELU KASIMA PROHIĆA[1]: PROLEGOMENA ZA BOSANSKI DUH EUROPSKE FILOZOFIJE

Tomislav Tadić

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

e-mail:tomislav.tadic@yahoo.com

ABSTRACT

U radu, povodom četredesete godišnjice smrti bosanskohercegovačkog filozofa Kasima Prohića, sistematiziram neka od ključnih promišljanja koja sam detaljno obrazložio u knjizi *Slavoluk filozofije: studija o krletki kulture Kasima Prohića*. U širem smislu, filzofsko djelo Kasima Prohića pokušavam situirati u kontekst mislitelja "autentničnog duha Bosne" u okviru savremene evropske filozofske misli. Ukazujem na potrebu da se filozofsko djelo Kasima Prohića izvede van okvira "estetike" i "kritičke teorije društva" te predlažem ono što određujem kao *nedogmatski* pristup njegovom filozofskom radu. Iz ovoga proističe potreba za uspostavljanjem dijaloga između Kasima Prohića i drugih savremenih filozofa, u prvom redu dijaloga sa Manfredom Frankom i Hansom Blumenbergom, o čemu sam ekstenzivno pisao u istoimenoj knjizi, a za potrebe ovog rada konturisao tek osnovna polazišta. U konačnici, a u kontekstu filozofskog manira postavljanja pitanja o tradiciji, filozofsko djelo Kasima Prohića pokušavam tretirati kao svojevrsnu prolegomenu za bosanski duh evropske filozofije.

Ključne riječi: filozofija umjetnosti, fenomenologija ruba, tradicija, kultura

1 U ovom radu rezimirat ću i ponoviti neke ideje koje sam detaljno izložio u jedinoj sistematičnoj studiji o filozofiji Kasima Prohića SLAVOLUK FILOZOFIJE: STUDIJA O KRLETKI KULTURE KASIMA PROHIĆA za izdavača ACADEMIA ANALITICA - Sarajevo, koja uskoro treba biti objavljena. Otežavajuće okolnosti za izdavanje knjige vezane su i za štrajk uposlenika NUB BIH a čije posljedice se ogledaju u nemogućnosti dobivanja kataloškog zapisa za publikaciju u pripremi za štampu (CIP).

Tomislav TADIĆ

PHILOSOPHY AND MODERNITY IN THE WORK OF KASIM PROHIĆ

In this paper, on the occasion of the fortieth anniversary of the death of the Bosnian and Herzegovinian philosopher Kasim Prohić, I systematize some of the key reflections that I explained in detail in the book *The Triumphal Arch of Philosophy*. In a broader sense, I try to situate Kasim Prohić's philosophical work in the context of the thinker of the "authentic spirit of Bosnia" within the framework of contemporary European philosophical thought. I point out the need to take Kasim Prohić's philosophical work outside the framework of "aesthetics" and "critical theory of society" and propose what I define as a *non-dogmatic* approach to his philosophical work. This leads to the need to establish a dialogue between Kasim Prohić and other contemporary philosophers, primarily a dialogue with Manfred Frank and Hans Blumenberg, about which I wrote extensively in early mentioned book, and for the purposes of this paper I have outlined only the basic starting points. Ultimately, and in the context of the philosophical manner of asking questions about *tradition*, I try to treat Kasim Prohić's philosophical work as a kind of prolegomena for the Bosnian spirit of European philosophy.

Keywords: philosophy of art, phenomenology of the edge, tradition, culture

1.0 Uvod

Filozofsko djelo Kasima Prohića spada u red nesumnjivih i najvažnijih dragocjenosti novije historije Bosne i Hercegovine. Nema sumnje da se radi o jednom od najvažnijih i najpotentnijih filozofa koji su svojim znanjem, umijećem, izuzetnim talentom i ljudskošću profinjeno i detaljno usmjerili jednu generaciju filozofskih istraživača ka temeljnim problemima savremene fenomenologije, estetike i kritičke teorije društva.

Ključna pretpostavka za adekvatan i sistematičan pristup djelu Kasima Prohića, najprije se ogleda u multidimenzionalnosti njegovog pristupa recentnim problemima savremene filozofije, pri čemu se svakako, posebno treba naglasiti pionirsko uvođenje tema postmoderne filozofije, bilo da se radi o dekonstrukciji ili strukturalističkoj antropologiji. Iz današnje perspektive takvi napori se mogu činiti banalnim, ali u historijskim prilikama unutar kojih stvara i djeluje

Kasim Prohić, to se mora istaknuti sa posebnom pažnjom. Utoliko, kada se govori o kontekstu filozofskog stvaralaštva Kasima Prohića, treba naglasiti da on nikako i ni u kom slučaju, nije ograničen na glavne struje *kritičke teorije društva*, što se u općoj i površnoj recepciji njegovog djela nerijetko i nekritički čini.

Korpus filozofskih topika Kasima Prohića utoliko artikuliše najvažnije teme i probleme savremene filozofije čineći parabolu od egzistencijalizma i filozofije umjetnosti, preko hermeneutike i ontologije do angažiranih pitanja relevantnih za razumijevanje društvene stvarnosti kojom smo ograničeni i određeni. Pažljivim čitateljima filozofskih rukopisa Kasima Prohića koji su formalno obrazovani u filozofiji ovo će se odmah učiniti razvidno jasnim. Drugim riječima, u pokušaju otvaranja i dosezanja filozofskog jezika Kasima Prohića, najprije treba izbjegavati svaki redukcionizam, te mu pristupati kao *figuri otvorenog značenja*.

Kasim Prohić, utoliko, nikako ne smije biti reduciran na jednu jedinu, a posebno ne na estetičku perpsektivu, a što se nekritički i olako čini u bosanskohercegovačkoj filozofskoj zajednici. U ovom radu probat ćemo sumirati ključne teme, heurističke i metodološke okvire, unutar kojih se kreće misaoni potencijal Kasima Prohića najprije kao mislitelja *moderne*.

Kasima Prohića se, nadalje, ne treba tretirati kao stvar nostalgije, kao puko žaljenje za onim *prije* u kome je sa izvjesne distance sve bilo ugodnije i bolje, pa su, u tom smislu, *ljudskiji* lik imali i oni koji su se bavili filozofskim problemima, od nas koji danas pokušavamo filozofski artikulisati kompleksne probleme naše ekscentrične stvarnosti u Bosni i Hercegovini. Disimulativnost idiličnih "prošlih" slika omekšava "britku sablju" kritičke refleksije jednog filozofskog djela, pri čemu se nesvjesno, iz najbolje, ali pogrešne namjere, desupstancijalizira ono najbolje od djela Kasima Prohića - upravo sama njegova stvarna *filozofska* bit, defiksirana i rasterećena općih mjesta njegova opusa.

Prvi korak u "novom pristupu", jednom osvježenom čitanju, komodifikaciji i rearanžiranju Kasima Prohića, u tom smislu, treba biti najprije imperativ proširivanja konceptualne i heurističke granice njegovog filozofskog djela, a to znači, u prvom redu, distanciranje od kontinuiranog koreliranja Kasima Prohića sa intelektualnim ambijentom kritičke teorije društva, koja jeste odigrala nesumnjivo veliku ulogu u njegovom intelektualnom formatiranju, ali nije ostala prvi i posljednji

opseg njegovog filozofskog pogleda. Utoliko se opus Kasima Prohića treba sagledavati u jednom *transcendentalnom* smislu i ishodištu, kao filozofija koja je otvorena za mogućnosti unutar granica sveukupnog razumijevanja i opisivanja realiteta životnog svijeta - kao fenomenologija i hermeneutika, u prvom redu. Osobito opasan redukcionizam sastoji se u svođenju njegove bogate filozofske baze na pitanja estetike i filozofije umjetnosti, obzirom da se i one pojavljuju samo kao puki dio (u mnogo krupnijoj cjelini) njegovog slojevitog i terminološki zavodljivog filozofskog jezika.

U Kasima Prohića, potpuno jasno rečeno, susreću se temeljne perspektive savremene filozofije dovedene u jednu smisaonu i cjelovitu ravan: egzistencijalizam, hermeneutika, fenomenologija, filozofija umjetnosti i umjetnička kritika pa i sociologija shvaćena kao "društvena kritika" (Thomas Bottomore). Uobzirujući sve navedene perspektive može se formirati pravilna slika o tome šta je Kasim Prohić predstavljao u svom vremenu i šta predstavlja danas - sa distance od četrdeset godina. Kasim Prohić umro je u četrdeset sedmoj godini života, danas, kako bi to kazao Semezdin Mehmedinović za Karima Zaimovića, Kasimova smrt traje skoro više od njegovog života. U tih četrdeset sedam godina života stao je jedan bogat lični, profesionalni i politički život. Može se činiti da je Kasim Prohić sve radio više i brže od potrebnog, zaokružio one cjeline i punine života kojima drugi mogu samo da teže i da im se nadaju, da je njegov svijetli i dostojanstveni život bio puki eksces u sredini koja, budimo pošteni, ni tada ni danas nije baštinila sklonost prema filozofskim kontemplacijama i znanstvenim horizontima otvranja svijeta kao posebne društvene vrline. Utoliko metafizička potencija Prohićevog djela rezonira kao moćni eho, kao otpor i prkos, kao prosijavajuće nadanje, u novim i mlađim generacijama filozofa i istraživača u oblasti duhovnih nauka koji ga danas otkrivaju, čitaju, komentiraju, artikulišu i komodificiraju u iskustvo svog "vremena obuhvaćenog mislima" (Hegel). U tom pogledu, Kasim Prohić je zadobio novi život - onaj život koji je od duhovne hipostazi i koji ne može zaustaviti nikakvo banalno biološko kretanje i nemilostivost *oprostorenog vremena* (Ernst Bloch).

2.0 Egzistencijalni motivi u djelu Kasima Prohića

Filozofija Kasima Prohića u prvom redu jeste *filozofija egzistencije*. Sve što se, u izvjesnom smislu, kasnije derivira i nameće kao konzorcijum kompleksnih problema koji dolaze u fokus, sa stanovišta Prohićeve filozofske pozicije, najprije zadobiva svoj smisao u odnosu na

razumijevanje ljudske egzistencije. Egzistencija je za Kasima Prohića ključni subjekt i supstanca, vrelo i bilo, sveukupne čovjekove potrebe za filozofijom. Kao subjekt filozofiranja i sama suština života, gola egzistencija zasniva mogućnost sveukupne čovjekove aktivnosti u epizodi koju prosto imenujemo kao *život*. Estetička forma, politička igra i znanstveno rasplamsavanje tek su fenomeni i predikati ljudske egzistencije. U tom smislu, nastojeći da shvatimo ljudsku egzistenciju, usmjeravamo se ka stvari same filozofije, u odnosu na šta se postepeno mogu istkati profinjeni fenomeni koji čovjeka razlikuju od životinje.

Egzistencija, u Prohićevoj filozofskoj igri, nikako nije tek puki predrefleksivni fenomen, ono *samorazumljivo života* koje se kao forma može olako, prosto pogrešno, referirati na pitanje svakodnevnosti koju naizgled nije potrebno objašnjavati. S onu stranu *sociologija svakodnevnog života* stoji i dalje ono filozofsko arhetipsko prapitanje: ko smo, šta smo, kuda idemo i ima li sve ovo uopće nekog smisla? Utoliko Prohićeva prva studija *Odvažnost izricanja* pitanje ljudske egzistencije tretira kao pitanje *mogućnosti slobode*, kao pitanje *krletke ljudske sudbine* koja se otvara kao zasnivajuća metafora za shvatanje života u ambijentu savremenog svijeta. Prohićevo "zaticanje u egzistenciji" utoliko je zaticanje u pluralnosti i racionalnosti *krletke i kaveza*, to je ono polazište koje prilike suvremenog čovjeka situira u suženi, instrumentalnim umom osiromašeni ambijent oskudnog duhovnog prostora. Iz ovakve početne pozicije, ljudski život u svim svojim formama svodi se na registraturu i kataloško postojanje. Prohić piše:

"Niste li, ne jedanput i uvijek krajnje intenzivno, osjetili da se duhovno gušite dok se pred vama kao u ekstratu rasprostire čitav jedan ljudski svijet historije i kulture? Potrebna je, uistinu, izuzetna vještina, a ne samo moć koncentracije, da se intenzivno spoznaje, odnosno uživa u muzejskim ili izložbenim paviljonima, jer se nigdje čovjek u tolikoj mjeri ne može naučiti površnosti kao u njima. Migdje se oko tako nasilno i sistematski ne privikava da bude samo registrator i da ne korespondira sa duhom kao u ovim modernim staništima čovjekovog stvaralačkog uzleta." (Prohić, 1988, 94)

Artikulišući pitanja ontologije fragmenata, prije nego ontologije cjeline, Prohićeva filozofija nedvosmisleno ukazuje na sveukupnu krizu savremenog svijeta na ono duhom siromašno ishodište novih oblika modernosti koji više ne mogu biti zasnovani na povjerenju u apsolutni subjekt sposoban da spozna i reflektira apsolutnu istinu. Tako je

Prohićeva *krletka ljudske egzistencije* u svojoj suštini krletka fragmenata, hronologija jedne epistemologije *nautentičnog*, simulakrumom isposredovanog i nedorečenog oblika zbilje kome više ni u kom slučaju nije cilj čovjekova cjelishodnost i nasušna svrhovitost. U ambijentu metafizike fragmenata, čovjek je unaprijed osuđen na tiraniju instrumentalnog uma i konzumerizam kao njegovu najjasniju objektivaciju.

Utoliko je Prohićeva metafora *krletke ljudske egzistencije* tek puki eufemizam za postepeno, neprimjetno, po principu neintendiranih konsekvenci (Robert Merton) ustanovljeno, propadanje i entropičnost čovjeka kao bića izloženog mnogim, ali potpuno nejasnim, *izborima* u svekolikim *mrežama životnog svijeta* (Waldenfels). Za Kasima Prohića jedina izvjesnost ljudske egzistencije u savremenim prilikama jeste suočavanje čovjeka sa proliferiranim i kontinuiranim rizicima, rizicima strašnog i razornog intenziteta, koji ga obuhvataju kao individuu i njenu biografiju, ali i kao globalni sistem figuracija/umreženja individua od koga se ne može pobjeći. Radi se o tragu one ideje koju je Ulrich Beck konzistentno i sistematično razradio u svom opusu usmjerenom ka shvatanju *moderne* i sagledavanju pitanja: *šta je pošlo krivo*?

Kasim Prohić govori o rizicima onog neposrednog i inenzivnog iskušavanja svijeta i njegovih sadržaja, on je svjestan da je atomska bomba tek posljedica kompleksnog i hektičnog procesa redefinisanja sfere *intimnog*, onog kruga prve i fundamentalne zbilje koja biva legitimirana sama sobom, kako to već kažu Berger i Luckmann u svojim studijama iz socijalne fenomenologije. Utoliko, filozofija treba da funkcioniše kao forma orijentacije čovjeka u modernom svijetu, kao onaj oblik korektiva koji još vjeruje u slobodu i um kao ishodišne tačke na kojima se ima smisla zasnivati ljudska egzistencija.

Čovjekovo egzistencijalno iskustvo utoliko je iskustvo *tiranije svakodnevnog*, i to najprije kao iskustvo *tiranije krletke* kao onog neizbježnog i predetrminsanog prostora u kome se tkivaju mreže konkretnih životnih relacija. Na tragu ovih razmišljanja, Kasima Prohića treba sagledavati i kao angažiranog mislitelja, u onom smislu da su sva pitanja njegove filozofije dovedena u kontekst konretnog života i socijalnih fenomena. On je svjestan da se filozofija, praktično od Hegelove *Fenomenologije duha*, postepeno usmjeravala prema životnom svijetu shvaćenom kao socijalnom svijetu - svijetu institucija ljudskog društva i da ona mora odgovarati zadatku shvaćanja i obuhvaćanja

"svoga vremena u mislima". Kasim Prohić, utoliko, polazi iz pretpostavke shvatanja filozofije kao konkretne ljudske aktivnosti, kao one vrste aktivnosti koja se ne smije sagledavati kao spekulativna i apstraktna sfera ljudskog duha koja ima za cilj biti svrha sama sebi. To nikako ne znači da se filozofsko promišljanje svijeta treba svesti na teme iz socijalne fenomenologije, nego radije, tu se pretpostavlja jedna forma filozofskog mišljenja sukladna potrebama stvarnosti u kojoj živimo. Filozofija je u tom smislu *otpor tiraniji krletke*, ona, kao kritička disciplina, zajedno sa umjetničkim stvaralaštvom, predstavlja jedinstvenu i *sui generis* aktivnost suprotstavljanja svakoj formi redukcije života na iskustvo *ograničenog dometa*. Filozofija, za Kasima Prohića, tako doista jeste najprije fenomenologija i to fenomenologija otvorenih životnih formi. Kao takva, ona u suvremenim prilikama ne može i ne treba biti zatvorena u sistem:

"U tom smislu se i o imaginativnom i o filozofskom iskustvu s pravom može govoriti kao o aktivnoj metafizici (Artaud), metafizici koja više živi od erosa duševne rasipnosti i njegovog himničkog govora, nego od umorne vjere da treba ostati "pri stvari", dopisati joj druge, a potom ih, sve skupa, zatvoriti u *sistem*" (Prohić, 225, 1988)

Savremena filozofija i umjetnička forma - umjetničko iskustvo svijeta i "umjetnost koja sabire umjetnika i umjetničko djelo" (Heidegger), one su forme koje se pojavljuju s one strane krletke, s one strane svake zatvorenosti, pa se upravo u toj potencijalnosti krije njihova nasušna važnost u savremenim prilikama. Iz ove perspektive, filozofija i umjetnost ne mogu biti kategorije koje se daju svesti, zahvaljujući svekolikoj logici instrumentalnog uma i lažnoj metafizici tehnološkog sjaja, do beznačajnosti. Kasim Prohić, utoliko, pokzauje i iluminira jednu jasnu funkciju duhovnih nauka u savremenom svijetu, pokazujući da su one jedini put u borbi protiv dogmatizma i religioznosti tehnološke i digitalne stvarnosti.

Utoliko egzistencija čovjeka u djelu Kasim Prohića postaje heruvimsko pitanje njegove filozofije tj. ona se sama iz sebe nameće kao ključna tema savremenog filozofiranja. U filozofiji čovjek sebe može obuhvatiti kao cjelishodno i cjelovito biće - tu se on zadobiva, u stanovitom smislu, bez interesa i kalkulacije, pa otuda se još može govoriti i o filozofiji kao toposu čovjekove sveukupne regeneracije u svijetu globalne epistemologije propadanja. Prohić piše:

"Fantom individualnog znanja i otkrića ustupa mjesto društvenoj, kulturalističkoj poziciji modernog diskurzivnog saznanja. Svaki pokušaj romantičarskog oživljavanja singulariteta naučne spoznaje i istraživanja samo je "gnoseološka utopija" i demodirani infantilizam tradicionalne epistemologije" (Prohić, 196, 1988)

Utoliko se pitanje filozofije i toga šta ona predstavlja u savremenim okolnostima, za Kasima Prohića, rješava na tlu artikulisanja pitanja o ljudskoj egzistenciji kao centralnoj figuri i vodećem motivu izloženom velikim i sudbonosnim potencijalima "rearanžiranja" u XX i XXI stoljeću.

3.0 Rasuti odrazi svijeta i subjekta u ogledalu filozofskih kategorija

Na pitanje šta se to danas reflektira u ogledalu filozofskih kategorija, Kasim Prohić odgovara jezikom postmoderne: tek puki fragmenti onoga što je bila negdašnja "istina kao cjelina" hipostazirana u apsolutnom subjektu Hegelove filozofije. Prohićeva *filozofija ogledala* pretpostavlja da je definitivni kraj velikih istina ili, kazano jezikom pragamatističke filozofije Richarda Rortya, "konačnih vokabulara" nesumnjiva postavka i predrefleksivna pretpostavka savremenog svijeta. Metafizika se, na ovim postavkama, otkriva u svojim transcendentalnim polazištima, pa se pitanje realnosti životnog svijeta zasniva kroz beskonačnu igru potencijalnosti i mogućnosti. Od Aristotelesove formulacije o istini kao TO EINAI HOS TES ALETHES u savremenim prilikama ostaje tek plamičak mogućeg rearanžiranja koji svoju svrsishodnost zadobiva kroz nove povijesno-socijalne prilike.

Drugim riječima, za Kasima Prohića, filozofija nije *invarijantna* kategorija, nego se ona pojavljuje upravo kao u Hegela - kao "svoje vrijeme obuhvaćeno mislima", kao ono što daje utemeljujuću dimenziju epohalnim prilikama u specifičnim hodu svjetske povijesti, pa se utoliko i razvija kao orijentacija i usmjerenje, kao ono što daje smisao novonastalim strategijama životnog svijeta. Na ovaj način adekvatno se omogućava jasnije i potpunije sagledavanje sveukupne slike čovjeka koja se javlja kao izraz metafizičkih previranja svog vremena i svoje epohe. *Filozofija ogledala*, ukazuje na potrebu za novim heurističkim okvirima, najprije unutar same filozofije, koji bi bili približno dostatni zadovoljavanju temeljnih hermeneutičkih i dijalektičkih tendencija

savremenog svijeta. U djelu Kasima Prohića, *filozofija ogledala*, radikalizirano shvaćena kao *metafizika ogledala*, zamišljena je kao ona heuristička strategija detaljnog razabiranja konfiguracije svijeta. To je pokušaj resagledavanja i kritičkog preslaganja metafizike u svijetu koji operira sa "programibilnom supstancom" (Nijaz Ibrulj) koja je nepredvidiva, fluidna, nepostojana i, konačno, varljiva. Prohić piše:

"Metafizička optika mišljenja je ogledanje svijeta u ogledalu filozofskih kategorija, pa u tom smislu i treba razumjeti sintagmu "metafizika ogledala". Kao reprezentno, ono svijet čini prisutnim na način re-prezentacije, pred-stavljanja. No sve u ogledalu nema jednaku dubinu; iako plošno, ono ipak ima svoj unutrašnji reljef, tako da odnos p r i z m e i o g l e d a l a nije apstraktan odnos protivstavljenih modela sabiranja konfiguracije svijeta. (...) ogledalo može da ima svoju unutrašnju prizmatičnost, kao što i prizmatička dubinska presijecanja mogu iznenada da formiraju ogledalsku strukturu." (Prohić, 1988, 10-11)

Radi se o ontologiji svijeta koji ne operira *aspolutnim subjektom* i *apsolutnim znanjem* koje bi taj subjekt bio u stanju reflektirati, pri čemu se ova teza radikalizira da mjere u kojoj se tvrdi da se, s obzirom na ove dvije kategorije, ne može imati čak ni minimum povjerenja. Ovakvom postavkom stvari, Prohić se nesumnjivo oslanja na ona uvjerenja u savremenim tokovima filozofske misli, koja se snažno oslanjaju na Heideggera i pitanje o "kraju filozofije i zadaći mišljenja"? Šta u ovim okolnostima biva s onim što se određuje kao "objektivna zbija"? U konkretnim okolnostima - okolnostima instrumentalnog i pomračenog uma (Horkheimer) - filozofija i umjetnost ispostavljaju se kao jedine kategorije koje se, i u prilikama tiranije povijesti, opiru logici fragmenata, i diktatu efemernih mimikrijskih struktura koje se izdaju i, u konačnici, ispostavljaju kao kriptometafizike. Za Kasima Prohića, jednostavno rečeno, ne može svaki sadržaj koji se predstavlja kao filozofski sadržaj uistinu i biti *filozofski* sadržaj. Iako jezik Prohićeve filzofije može ostaviti utisak stanovite lakoće i igre, on je, u svojoj osnovi precizan, on je u klasičnom smislu jezik filozofije kao stroge znanosti (Husserl), filozofije koja je svjesna svoje potencijalnosti u granicama vremena u kome se zatiče.

Prohićeva studija *Prizma i ogledalo* (1980), predstavlja, u svojoj osnovi, tri opširna eseja o Ernstu Blochu, György Lukácsu i Theodoru Adornu. Esej o Walteru Benjaminu, iako predviđen za objavljivanje u ovoj studiju, nije završen i, shodno tome, nije objavljen. Kasim Prohić

polazi iz pretpostavke da se "geometrija misaonog odraza" u savremenoj filozofiji može sagledati iz pozicioniranja (dovođenja u figuracijsku relaciju) tri ključna savremena autora, čije je ishodišno mjesto isto - kritička teorija društva. U sve tri filozofske perspektive prožimaju se teme od temeljnog interesa za Prohićevu fenomenologiju otvorenih životnih formi: egzistencijalna topografija i umjetnička konfiguracija svijeta. U zavinosti od "geometrizma mišljenja" o navedenim temama Lukács, Bloch i Adorno odnose se nekad kao prizma - nekad kao ogledalo. U rijetkim prilikama, onim za koje bi se moglo reći da su tek puki incidenti, plošan je odnos između filozofskih kategorija koje se zrcale, pa se radije u *filozofiji ogledala*, pribjegava govoriti o reljefima i reljefnom mišljenju, horizontima koji se u svojoj osnovi samo prividno i disimulativno spajaju i dodiruju. U ovom smislu je za Kasima Prohića, baš kao i za Heideggera, filozofsko mišljenje najprije stvar *dubine*, a sekundarno postaje tema za sve ostalo čime bi se dao internalizovati njen sadržaj.

Filozofija i umjetnost se, u "velikom misaonom trojstvu" (Lukács, Bloch, Adorno) zasnivaju kao "nepatvoreni i koncentrisani život" (Prohić, 1988, 24), kao ono što se pojavljuje s onu stranu glavnih tokova, kao ono što se jasnije i providnije iluminira na rubu. Spacijalna ontologija i fenomenologija rubnog (Benhard Waldenfels) stvari mišljenja čini jasnijim, pa se utoliko s njom u savremenim prilikama mora računati kao sa jednom vrstom taktičke i strateške prednosti. Filozofsko i umjetničko iskustvo svijeta, prema Prohićevim riječima, utemeljuju se na pretpostavci "poricanja haosa kao osnovnog principa života i empirijskog bitisanja" (Ibid, 24) U njima se još, ako ništa drugo, onda ima pravo na iluziju i naivnost da čovjek treba biti *cjelovito biće*, da se o njemu treba misliti u idiografskim kategorijama koje se daju, koliko toliko, solicitirati kroz hermeneutiku i dijalektiku.

Filozofija se u ovom smislu, za Kasima Prohića, što se najjasnije vidi iz njegovog čitanja Adorna, otvara kao *aporetika*, ali i kao *hereza*. Filozofija, shvaćena kao metafizika ogledala, iz ove se dimenzije sagledava kao ono prema čemu se ima hrabrosti uputiti u "imenovanje onoga što je neimenljivo kao označavanje onoga što još nema čvrste obrise" (Ibid, 200) Filozofsko iskustvo svijeta, utoliko je uvijek jedna vrste subverzije prema postojećem i dogmatizovanom stanju stvari, ono ne prihvata kompromisna i oportuna rješenja, pa se prema svukupnoj realnost odnosi na način stalnog kritičkog rekonfigurisanja i propitivanja njenih legitimacijskih osnova. Jednostavnije rečeno, filozofija i

umjetnost stalno dovode u pitanje temelje kojima je legitimisana određena epoha (Hans Blumenberg), vjerujući da je upravo u takvoj metodi ključ unapređenja najvažnijih tokova i perspektiva jednog vremena.

Filozofija i umjetnost, kao *heretičke* forme, za Kasima Prohića, suprotstavljaju se logici *tiranije* - onoj logici koja tiraniju vidi kao predominaciju parcijalnog i fragmentarnog kako u svakodnevnosti, tako i u njenim poznijim nadgradnjama. Umjetničko iskustvo svijeta tako se, za Kasima Prohića, pojavljuje kao prostor slobode i totaliteta. Kao otvorene forme, filozofija i umjetnost još jedine stoje s onu stranu postmodernih bizarnosti, shodno čemu, svoju funkciju zasnivaju na otporu svekolikoj rasutosti svijeta i subjekta, koji više ne mogu biti homologirana cjelina na kojoj se zasniva i iz koje se derivira stvarnost po sebi.

4.0 Filozofija umjetnosti: Himere i Gorgone životnog svijeta

Kasim Prohić je duboko svjestan da je savremenost ono što se nužno zasniva kao *rasuti odraz svijeta*, da se u takvom svijetu više ne može pretpostavljati jedinstvo subjekta koji bi bio sposoban za cjelovitu inteligibilnu komprehenziju stvarnosti kojoj je izložen. U tom prenaprezanju između subjekta i svijeta, čini se da postoji niz kompleksnih protivrječnosti koje se više ne mogu objasniti i definisati slijepim povjerenjem i strogim principima novovjekovne metafizike. Metafizika ogledala Kasima Prohića, kao autentični prilog razumijevanju savremenosti i stvarnosti, dosljedno provodi jedan "umjereni" filozofski program - program koji je svjestan prizmatičnih refkrakcija zbilje ka subjektu i plošnosti u mišljenju kao krajnjoj konsekvenci takve konfiguracije svijeta.

Tiranija fragmenata, odbacivanje cjeline kao forme istine, izrastanje novih kulturnih oblika, doprinose rearanžiranju i propitivanju svega onoga što se nekoć uzimalo zdravo za gotovo, pa je utoliko, u svojoj osnovi, sveukupna misao Kasima Prohića i jedna vrsta sociološkog pogleda na važne i određujuće izazove našeg vremena. Ti se izazovi sastoje u onome što se, sa sadašnje tačke gledišta, kud i kamo, može shvatiti jednostavnije, a što bi se moglo hipostazirati u: 1. sveopću krizu kulture kao socijetalne forme koja omogućava reprodukciju i integraciju pojedinca u svijet društvenih institucija 2. krizu rizika visokog intenziteta

(na tragu teza Ulricha Becka) koji se ogledaju u nastanku velikih ratova i potencijalnoj upotrebi sredstava masovnog uništenja 3. konzumerizam i konflikt kao temeljne forme realizacije društvenih relacija u realnosti životnog svijeta - u ljudskoj svakodnevnici.

Pozicija filozofije i umjetnosti, iz ovakvog načina gledanja na stvari, već u startu se može činiti upitnom. Utoliko se, čemu sve više svjedočimo u trenutnim društvenim prilikama, i govori o "beznačajnosti" i tobožnjoj "nepotrebnosti" filozofsko-umjetničkog erosa u svijetu koji vjeruje da je u morbidnim granicama instrumentalnog uma pomirio i ostvario, čak i nasilno umetnuo, čovjeka u ono prirodno i kozmičko. Tehnološka racionalnost, iz ove se optike, sasvim prirodno, pojavljuje kao krajnje polje objektivirane metafizike - kao, Masrhall McLuhann bi rekao, čovjekova samoekstenzija i samoamputacija. Instrumentalna racionalnost i tehnološki um, u ovom pogledu, stvorili su ambijent i pretpostavke za estetiku samousredređene kulture (selfie kulture) koja banalnu i praznu čovjekovu vanjštinu stavlja u centar određujućih društvenih relacija. Utoliko, negdašnja vjera u beskrajne mogućnosti Kantovog *transcendentalnog ja*, doživljava svoju transsupstancijalizaciju pretvarajući se u bizarni odraz pojedinčeve vanjštine u zrcalu društvenih mreža. Nakardnost ovog vjerovanja, rečeno potpuno jednostavno, sastoji se u činjenici da čovjek više i ne treba neki dublji izvor za uporište smisaonosti svoje egzistencije, nego se takvo uporište sumira u jednu vrstu novog henoteizma gdje čovjek počinje, ne više da se identificira ili reflektira sa prirodom, nego da doslovno vjeruje da je on sam postao priroda.

Nepotrebno je, drugim riječima, postalo tragati za "logičkom strukturom svijeta" (Rudolf Carnap) jer se polazi iz pretpostavke da je sve oko nas zasnovano na "intuitivnoj samorazumljivosti" kojoj više nije potrebna nikakva "pozadinska" ekplikacija. Arogantnost takvog shvatanja rezultira u nemogućnosti savremenog svijeta da proizvede *sistemsku filozofiju* i *veliku umjetnost* koja bi, istina, bila izraz svoje epohe, ali bi je, istovremeno, u skladu sa svojim potencijalom, dramatično prevazilazila.

U djelu Kasima Prohića, ne može se govoriti o *estetici* kao ključnoj kategoriji. Redukcionizam filozofije Kasima Prohića na estetiku, proističe iz nepoznavanja ili površnog poznavanja njegovog slojevitog filozofskog manira, pa se, utoliko, o Prohiću-estetičaru govori ponajviše iz općepoznate činjenice da je na odsjeku za filozofiju i sociologiju

Filozofskog fakulteta u Sarajevu predavao upravo *estetiku*. Kasim Prohić radije govori jezikom *filozofije umjetnosti*, kao i Hegel, shvatajući je kao širu i važniju perspektivu od one praktične i tehničke koju bismo, kao akademski filozofi, mogli vezati za polje estetike. Filozofija umjetnosti, utoliko, otvara i zasniva nove mogućnosti, perspektive i ishodišta i utoliko doista omogućava filozofiranje o umjetnosti, time proširujući i djelokrug i auru (Walter Benjamin) samog umjetničkog djela. Umjetnost se po svojoj suštini, ali kroz filozofiju u racionalnim okvirima, pretpostavlja kao figura otvorenog značenja - kao ono što je u stanju presegnuti granice jednog ograničenog iskustva životnog svijeta.

Utoliko se, nadalje, u Kasima Prohića, pitanje *filozofije umjetnosti*, što ponovno proističe iz uglavnom površnog poznavanja njegovoga djela, ne može i ne smije govoriti o redukciji na književnu kritiku i teoriju teksta, obzirom da se rukopisi *Činiti i Biti* (1972) te *Apokrifnost poetskog govora* (1974) uzimaju kao glavne odrednice njegovog višeznačnog i bogatog stvaralaštva. Studije o romanu Meše Selimovića (Činiti i biti) te o poeziji Maka Dizdara (Apokrifnost poetskog govora), jesu, nesumnjivo, dvije najcjelovitije i potpuno dovršene studije Kasima Prohića, pisane, s jasnim ciljem, o osvještavanju i upriustnjavanju *autentičnog bosanskog duha* u proznoj i poetskoj umjetnosti. U onom smislu u kome je Kasim Prohić pristupao Dizdaru i Selimoviću, danas mi imamo dužnost pristupati samom Prohiću, jasno pokazujući da postoji koninuitet filozofske tradicije i filozofskog mišljenja u Bosni i Hercegovini.

Promišljajući iz duha *bosanske tradicije* - uzimajući *tradiciju* kao misaoni horizont - Prohić, kao uostalom Heidegger i Gadamer, shvata da se autentičnost mora tražiti na *izvoru*, u neposrednosti i dostojanstvu zavičaja, shvatanju proste činjenice, da je samo iz takve "transcendentalne topografije duha" (Lukacs) moguća generička sloboda u svojoj punini i u svom ozbiljenju. Danas govoriti o Kasimu Prohiću, najprije znači odnositi se - zauzeti stav - prema vlastitiom izvoru: tradiciji i autentičnom duhu Bosne.

U tako shvaćenom duhu Bosna se ne da pežorativno i neprijateljski, reducirati na motive kasabe, zaostalosti i provincijalizma, u takvom duhu isijava svjetlost filozofskog i umjetničkog erosa kao trajni dokaz njenog intimnog i temeljnog europskog identiteta. U takvom duhu hipostazirana je reminiscencija Bosne u kojoj se susreće velika historija jednog herojskog i europskog naroda - naroda autentične umjetnosti i autentične filozofije.

Utoliko je, za pravilnu savremenu recepciju filozofskog djela Kasima Prohića, od presudne važnosti njegovo djelo tretirati *kontekstualno*. To, u prvom redu, znači proširiti ga izvan granica kritičke teorije društva i estetike, pri čemu se, najprije, ono mora dovesti u korelaciju sa autorima izrazito savremene provenijencije poput Hansa Blumenberga ili Manfreda Franka.

U toj korelaciji, jednom prizmatičnom paralelnom misaonom preslaganju, lako će se ustanoviti da među ovim autorima dominiraju iste ili slične znanstvene preokupacije. One se, doista, možda razlikuju sa stanovišta forme i pristupa, ali su u svojoj osnovi iste - recentne teme savremene akademske filozofije. U ovim proširenim granicama Prohićeve filozofije, svojevrsnim *skrivenim dijalozima*, otkriva se potpuna i prava bogata narav njegove filozofijske misli. Slikovito rečeno, Prohićeva filozofija, posebno filozofija umjetnosti, suprotstavljena je, na izvjesnoj metaforičkoj razini, Gorgonama i Himerama savremenosti.

U ovom smislu, za djelo Kasima Prohića važi tvrdnja Manfreda Franka:

"Jer autor, nastavlja Schleiermacher, nema priveligiran pristup značenju iskaza koji sam stvara, budući da se značenja mogu oblikovati i potvrđivati samo u komunikaciji. Stoga piscu "mnogo toga (može...) ostati nesvjesnim (...) osim ako on sam u refleksiji ne postane svojim vlastitim čitateljem" (Frank, 1994, 45)

Iz ovakvog stava jasno je da, u odnosu na cjelinu djela, Kasimu Prohiću imamo pravo pripisati i eksplicirati ono što se u njega nazire tek samo kao implikacija, tu smo, drugim riječima, i mi kao čitaoci obvezani *iz dužnosti* (deonotološkom etikom) pročitati ono što što se u mnogim svojim mahovima, *in nuce*, pojavljuje kao temeljni motiv - motiv Bosne.

5.0 Pledoaje za Bosnu

Izbjegavajući opasnosti proliferiranih Himera i Gorgona u kapilarnim strukturama proizvodnje rizika u savremenom svijetu, Kasim Prohić artikuliše pitanje Bosne kao temeljno pitanje svog filozofiranja. U ovom se smislu Bosna pojavljuje kao *zavičajni, kulturni i politički* motiv, pa se kao takva, ona mora uzeti kao arhimedovska tačka u okvirima arhitektonike njegovog filozofiranja. Sve što je bitno u

Prohićevoj filozofiji zasniva se na Bosni i njenoj tragici. Bosna kao ono *intimno*, lično i neodvojivo svakog rođenog u njoj proizvodi svoj autentični životni svijet, pa utoliko i svoj autentični duh koji predstavlja jedinstvenu vrstu supstancije - onu vrstu supstancije koja je omogućila da se neprijatelji Bosne uvijek sapletu i ponize u svojim nečasnim pokušajima nasrtanja na nju.

Utoliko Prohićevi rukopisu o Selimoviću i Dizdaru, afirmiraju i zorno prikazuju autentični bosanski duh, njegovu misaonost, kompleksnost, polivalentnost ali i transcendentalni horizont koji se ima shvatiti kao izloženost mogućnostima na kojima se uvijek i iznova zasniva jedna bitno europska kultura. Na ovom tragu je pitanje Bosne, u svojoj suštini, pitanje Evrope. Bosna - geografski rub koji omogućava jasne metafizičke refrakcije onog temeljno evropskog, Waldenfelsov *rub* kao fenomenološka pozicija koja omogućava da se stvari vide i sagledavaju jasnije. Biti u srcu stvari, u ovom smislu, znači biti na rubu i distanci koja omogućava objektivniju epistemološku poziciju. Iz duboke i suštinske svijesti u odnosu na ovakvu konfiguraciju stvari, Kasim Prohić uspostavlja *skrivene* dijaloge sa glavnim tokovima evropske filozofije. Ti dijalozi mogu da vode ka Manfredu Franku, Hansu Blumenbergu, Odu Marquardu ili Bernhardu Waldenfelsu, oni mogu ići i ka Miguel de Unamunu ili Hermanu Brochu - u zavisnosti od pozicije unutar koje se dodiruju teme od interesa za poretretiranje suvremenog egzistencijalnog statusa čovjeka.

Misaoni napor Kasima Prohića, u bitnom smislu, sastoji se od promišljanja ovog neuništivog supstancijaliteta Bosne koji se prirodno, i bez usiljavanja uklapa u europsku modernost kao njen integralni dio. Bosna, u ovom smislu, nije samo prostor političkih previranja i svojevrsna *terra incognita*, u odnosu na koju se lome koplja i interesi velikih sila i moćnih carstava. Ona se, za Kasima Prohića, najprije zasniva kao *duhovna topografija* čiji je sastavni ambijent, kao i sa svim drugim državama istovremeno i svjetska povijest i borba za slobodu. U ovom pogledu, Kasim Prohić je u dubokom neslaganju u odnosu na Hegelova razmišljanja iz *Filozofije povijesti* o tome da neki narodi "nemaju autentičnu manifestaciju duha". Naprotiv, mali narodi imaju snagu proizvesti autentičnu duhovnost koja, u konkretnom slučaju, nije ništa slabijeg intenziteta nego bilo koja "velika" kultura, dok se pitanje recepcije i "priznatosti" mora tretirati zasebno i izolirano od polazišnog pitanja.

Kasim Prohić svoje filozofiranje zasniva na temeljima evropske filozofije, polazeći iz duhovne situacije Bosne (kao zavičaja, kulture, politike...) kao konstituirajući dio evropskog identiteta, koji nikako ne smije biti reduciran na banalnost političkog evropskog identita koji bi se shvatao kao Evropska unija. Pitanje Evropske Unije, danas je dovedeno gotovo do obeznačenja i prožeto je vakantnim i frigidnim birokratskim aglomeracijama koje nisu u stanju komprehendirati kompleksnost filozofskih temelja evropskog identiteta. Utoliko bi se, jedno čitanje Kasima Prohića, moglo zasnovati i na vrsti kritičkog polazišta prema političkoj suštini Evropske unije.

Filozofija Kasima Prohića svojevrsni je pledoaje za Bosnu. U njegovom djelu Bosna se javlja na kritični - prosijavajući način, upravo kao i u poeziji Maka Dizdara: apokrifno, zagonetno ali, istovremeno, i transparentno i briljantno jasno.

6.0 Zaključak

U tekstu sam pokušao u nekoliko poteza skicirati i sažeti polazišta koja sam detaljno obradio u studiji *Slavoluk filozofije: studija o krletki kulture Kasima Prohića*, kao prvoj cjelovitoj studiji posvećenoj njegovom filozofskom djelu. Ključne heurističke implikacije mogu se sažeti u sljedećim tačkama:

1. Filozofskom djelu Kasima Prohića treba pristupiti *nedogmatski*, a to znači defiksirati ga iz domene estetike i kritičke teorije društva kao jedine orijentacije. Uobičajeni pristup koji se zasniva na površnim znanjima i predrasudama o njegovom djelu, sužava misaoni potencijal i reducira jedan bogati filozofski pogled do ivice banalnosti.

2. Iz toga proističe da misao Kasima Prohića trebamo konfigurisati na "proširujući" način, i to u onom smislu da se njegovo djelo ima dovesti u korelaciju sa drugim autorima koji su, u izvjesnom smislu, problematizirali najznačajnije teme iz savremene sociologije. U ovoj dijaloškoj ravni, Kasima Prohića se može korelirati ka autorima iz savremene hermeneutike, filozofije egzistencije, analitičke filozofije itd. Pronicljiv čitatelj jednostavno će ustanoviti da u toj perspektivi leži mogućnost osavremenjavanja i uprisutnjavanja Prohićeve filozofske misli.

3. Filozofsko djelo Kasima Prohića nužno je dovoditi i u korelaciju sa izvanfilozofskim temama, i to najprije sa diskursom savremene sociologije kao: a) jednu vrstu sociologije kulture s akcentom na pitanje industrijalizacije kulture u kontekstu logike masovne kulture, b) jednu vrstu teorijske sociologije refleksivnog tipa, koja u svojim postavkama problematizira i pitanja proliferacije rizika masovnog intenziteta u granicama savremene tehnološke racionalnosti.

4. Kasima Prohića se, u krajnjem smislu, treba čitati kao *modernog* mislitelja, ali koji svoju poziciju brani uobzirujući perspektive postmodernih tokova u filozofiji. Pogrešna je pretpostavka da se s o njegovom djelu treba govoriti kao o postmodernizmu.

5. Kasima Prohića treba tretirati kao filozofa fenomenološkog usmjerenja s jakim akcentom na pitanja ljudske egzistencije. Umjetnost je, u ovom smislu, samo sredstvo kojim čovjek, u suvremenim prilikama, još može zadobiti svoju cjelovitost. Utoliko je estetika jedna ograničena perspektiva, dok se filozofija umjetnosti pojavljuje kao ona sfera unutar koje je moguća konceptualizacija po principu doslovnog "filozofiranja o stvari umjetnosti".

5. Temeljni motiv Prohićevog filozofiranja jeste Bosna koja se pojavljuje kao zavičaj, kultura, politika. religija. Njegovo djelo je apologetika i pledoaje za Bosnu. U filozofskom naporu Kasima Prohića Bosna je temeljna izvjesnost.

Literatura:

1. Prohić, Kasim (1988): SABRANA DJELA I-VI. Svjetlost - Veselin Masleša. Sarajevo.

2. Frank, Manfred (1994): Kazivo i Nekazivo. Naklada MD/Croatialiber.

3. Waldenfels, Bernhard (1991): U mrežama životnog svijeta. Veselin Masleša. Sarajevo.

4. Heidegger, Martin (1985): Bitak i Vrijeme. Naprijed. Zagreb

5. Hegel, G.W.F. (2000): Fenomenologija duha. Naklada LJEVAK. Zagreb

6. Ibrulj, Nijaz (2005): Stoljeće rearanžiranja. Filozofsko društvo THEORIA. Sarajevo.